

PETNEKI ÁRON

Finis Poloniae

HAMISÍTOTT SZÁLLÓIGE A PROPAGANDA SZOLGÁLATÁBAN

A hagyományos történetírás az ókortól kezdve előszeretettel adott nagy emberek szájába olyan mondatokat, amelyeket csakhamar idézni kezdtek, s utóbb szállóigévé váltak. Elegendő, ha Julius Caesarra gondolunk, azonnal a *Veni, vidi, vici* vagy az *Alea iacta est*, netán az *Et tu mi fili Brute* jut eszünkbe.¹ Ebből a szempontból a forráskritika, a „tényleg ott és akkor mondták”, „úgy mondták”, „másként mondták”, „nem is mondták” kategóriák teljesen közömbösek, a mondatok vagy szavak önálló életre kelnek, idézetté, mondássá, közmondássá (*horribile dictu* aranyköpéssé) válnak, és nem utolsósorban aktuálpolitikai értelmet is nyerhetnek.²

Egy ilyen szállóigét veszünk vizsgálat alá, amely ugyan sosem hangzott el a valóságban, mégis komoly politikai töltetet kapott.

MIT KIÁLTOTT KOŚCIUSZKO?

Az általánosan elterjedt legenda szerint Kościuszko az általa vezetett 1794-es felkelés utolsó nagy vesztes csatájában, az oroszok ellen október 10-én vívott maciejowicei ütközetben sebesülten lováról leesve fennszóval így kiáltott: „*Finis Poloniae!*” azaz „Vége Lengyelországnak!” Ez a szinte mindig latinul idézett mondat a valóságban sohasem hangzott el, s mindmáig a világtörténelem egyik legszívósabb életű hazugsága.

A csatában a Vezér meg akarta akadályozni a Fjodor Petrovics Gyenyiszov³ és Ivan Jesztafjevics Ferzen⁴ vezette csapatok egyesülését Alekszander Vasziljevics Szuvorov⁵ főserégével. Az oroszok még Szuvorov nélkül is többségben voltak, míg a Kościuszko személyes vezénylete alatt álló csapatok az ellenfél embereinek és ágyúinak mindössze a felét tették ki. Ráadásul a Vezér utasítására a milícia egy része Varsóban maradt, hogy a korábban kitört zavargások megismétlődésének elejét vegyék. A csatatervet az is áthúzta, hogy Adam Poniński herceg⁶ csapattestével jó négy órát késett, s mire megérkezett volna, már mindennek vége volt. (A tábornok, akit korábban Kościuszko személyesen tüntetett ki arany gyűrűvel, utóbb hiába magyarázkodott, hogy nem volt áruló, mert késedelme nem volt szándékos, nem talált meghallgatásra, emiatt lelkileg teljesen összeomlott.)

Józef Kopeć brigadérosnak,⁷ amikor az kétségbeesve próbálta Kościuszkót menekülésre bírni, annyit vágott oda: „Itt nincs helye retirálásnak, itt meghalni vagy győzni kell!” (A brigadéros néhány perc múlva maga is súlyosan megsebesült, fog-ságba esett, majd Kamcsatkára száműzték.) Az orosz lovasság támadása nyomán futó

lengyelek végül magukkal ragadták vezérüket is. Az, látva a futást és a helyzet reménytelenségét, nem akart élve az ellenség kezébe kerülni. Fejbe akarta magát löni, ám pisztolya át volt nedvesedve és csütörtököt mondott. Addigra már körülvették, két vagy három lándzsaszúrás is kapott. A kozákok, nem tudván, kivel van dolguk, a sebesültet kirabolták, elvették aranyóráját, pénzét, sőt kabátját és csizmáját is lehúzták. Ekkor érte utol a harkovi könnyűlovas ezredben szolgáló Fjodor Liszenko zászlós, aki pallosával hatalmas vágást intézett a védtelen sebesült fejére.⁸ Később az ő öntudatlan állapotban megtaláló kozákok pikából rögtönzött hordágyon vitték az orosz vezér, Ferzen tábornok elé.⁹ A vele együtt elfogott szárnysegéde, Stanisław Fiszer¹⁰ leveléből tudjuk, hogy csak két nappal a csata után tért magához, és kezdett el egyáltalán beszélni.¹¹ Egyes források ezt kiegészítik azzal, hogy elfogásakor rövid ideig magához térve annyit tudott mondani: „Jam Kościuszko, wodę!” (Kościuszko vagyok, vizet!)

Később maga is a leghatározottabban protestált a valószínűtlen legenda ellen. 1803-ban a történetíró Philippe-Paul Ségur grófhhoz intézett levelét halála után nemcsak a francia, de utóbb (megírása után több mint fél évszázaddal) a magyar sajtó is lehozta. A levél szerint (melynek valóságával kapcsolatban kérdések merültek fel),¹² Kościuszko azért tartotta fontosnak a tiltakozást, hogy ne a szégyenletes mondással kerüljön a történelemkönyvekbe, hiszen azt az arisztokrata historiográfus is készpénznek vette, és bele is foglalta történeti művébe.

„Ha már e szó minden lengyel szájában bűn, az enyémben kétszeresen az lenne.

Midőn a lengyel nemzet meghívott, hogy a haza épségét, függetlenségét, méltóságát, dicsőségét és szabadságát védelmezzem, jól tudta, hogy nem én vagyok az utolsó lengyel, s hogy ha én a csatatéren elesem, vagy másként halok meg, azért Lengyelországnak nem lesz, nem lehet vége.

Amit a lengyelek eddig tettek és ezután tenni fognak, hogy hazájokat visszaállítsák, eléggé bizonyítja, hogy, ha mi, ügyéért küzdő harcosok halandók vagyunk is, Lengyelország halhatatlan, s hogy senkinek sem szabad ama meggyalázó mondatot: „Finis Poloniae”, kimondani vagy ismételni.

Mit mondanának a franciák, ha a roszbachi csata alkalmával Rohan marsall azt mondta volna: „Finis Galliae!” vagy életírói e szavakat adnák szájába?¹³

Köszönettel tartoznám Önnek, ha történeti műve új kiadásából e végzetes szavak kimaradnának, (...).¹⁴

Mindhiába, a cáfolat ellenére a fikció tetszetősebb volt a valóságnál, pedig, ha végig gondoljuk, a légből kapott történetnek a körülményei is elég abszurdnak tűnnek. A lengyel hadvezér egyáltalán nem volt pozőr, sem nagy szónok, hogy ilyen színpadi gesztusra ragadtassa magát, annál inkább, mert éppen egy vesztes ütközet forgatagából menekült üldözői elől. Ráadásul miért éppen latinul deklamált volna? Ha már vészhelyzetbe került, bizonyosan lengyelül kiált. Az őt körülfogó kozákok meg amúgy sem értettek Cicero nyelvén (sokkal inkább az órájára pályáztak...).

A legenda kitalálói és terjesztői a poroszok voltak, hogy ezzel is igazolják Lengyelország felosztásának (és a saját területgyarapításuk) véglegességét. A történet legelőször a Poznańban megjelenő *Südpreuussische Zeitung* 1794. évi 24. számában olvasható. Ugyanezt megismételte a *Gazeta południowo-pruska* 1794. okt. 24-i dátummal. A hírt egyik újság a másiktól vette át, s hamarosan elterjedt egész Európában. Megemlítendő viszont, hogy Jules Michelet francia történész az oroszokat gyanította a monda kitalálása és kolportálása mögött.¹⁵ (Ez a gyanú – sokszor tényként közöve – a XIX. század második felében a magyar napisajtóban is többször felmerült.)

POLITIKAI PAMFLETEK, PROPAGANDAMŰVEK

A „*Finis Poloniae*” tovább élt politikai röpiratok és pamfletek címeként is. 1848-ban a frankfurti birodalmi gyűlésben elhangzott beszédek ilyen című gyűjteménye a következő magyarozó alcímet viselte: „Bizonyíték arra, hogy Lengyelország önállósága sem magának, sem Németországnak nem szolgálja javára.”¹⁶ Érvelése szerint Lengyelország történelme során saját magát tette tönkre, földrajzi fekvése, jelen társadalmi alkalmatlan az önállóságra, csak mezőgazdasága van, ezért szervesen kell Poroszországhoz kötődnie, s nem utolsósorban „Lengyelország az anarchia miatt ment tönkre, és az új Lengyelország anarchiával kezdődne.”¹⁷

Érthető tehát, hogy miért szolgálta a *Rzeczpospolita* megsemmisülését deklaráló szálóige – fél évszázaddal a kitalálása után is – a porosz politikai érdekeket. Az axiómaként hangoztatott mondás továbbra is a felosztó államok propagandájának egyik fő eleme maradt.

Az 1853-ban kirobbant krími háborúval kapcsolatban a lengyelek a francia diplomáciától várták országuk feltámasztását, és ehhez német támogatókat is találtak. Erre reagált egy Lipcsében 1855-ben kiadott névtelen osztrák politikai röpirat *Finis Poloniae* címmel, melynek bécsi szerzője a leghatározottabban tiltakozott az ellen, hogy Ausztria egy eljövendő lengyel állam számára lemondjon Galícia birtoklásáról.¹⁸ A könyvecske konklúziója az, hogy Lengyelországot nem szabad helyreállítani: „Ki hihetné azt, hogy Európa, közepén ezzel a vulkánal, egy percig is nyugodtan lélegezhetne?”

Néhány nappal a brosúra megjelenése után már a Budapesti Hírlap bécsi tudósítása is annak olvasására buzdított, s felsorolta azokat az érveket, melyek miatt teljesen lehetetlen a *Rzeczpospolita* helyreállítása.¹⁹ A névtelen szerző „különösen azt hiszi, hogy ily terv az austriai népek hazafiúi öntudatán, mint az állam büszkeségén hajótörést szenvedne; (...) a hajdan lengyel, most Auliai koronaországok népességének túlnyomó része vonakodnék egy új Lengyelországba belépni, s valóságosan meghódítandó volna egy új Lengyelország számára!!” – vagyis a visszaállítás kísérlete már a lakosság ellenállásán megbuknék. Tovább így folytatja: „már két nemzedék tűnt el

Szent István

Lengyelország fölosztása óta – helyreállítására hiányoznak is már az elemek; társulati [= társadalmi] s politikai életének minden tényezői fölolvadtak azon nagy államokkai [= vagyis a felosztó nagyhatalmakkal való] viszonyukban, s az azótai polgáriadosások által, – amint bizonyos is, hogy a régi Lengyelország is sokkal inkább belrohadtságának, mint a külerőszaknak esett áldozatul.” Itt jön tehát a sokat hangoztatott érv: a teljesen elkorhadt lengyel állam bukását saját maga okozta, a területrel szomszédoknak inkább a civilizáció terjesztését kéne megköszönni. A függetlenség feltámasztása még azzal a veszéllyel is járhat, „hogy egy túlnyomó többségű lengyel pártnak a »leendő« Lengyelország számára kitűzött programjához tartozik–a szláv propaganda; – »a szláv törekvések központjává lenni« életföltételének mondatik, – e részben tehát csak cserélnénk veszélyt, de meg nem szüntetnénk.” Magyarán: a különösen Ausztriát fenyegető pánszlávizmus fellegvára lenne az újjászületett ország. (Valójában ennek központja mindenkor az orosz birodalom volt, a lengyelek többsége éppen emiatt utasította el a pánszláv eszméket.) „Teljesen osztozunk e nézetben, s ajánljuk mindenkinek, ki előtt az igazság szentebb, mint indokolatlan homályos rokonszenvek, olvassa el a jeles röpiratot, s illető helyeiről – elmélkedjék.”

A „Finis Poloniae” feletti elmélkedést befolyásoló írásművek sora persze ezzel nem ért véget.

1861-ben egy francia nyelvű, de porosz ihletésű röpirat ugyancsak e címmel látott napvilágot Lipcsében (kiadási helyként Brüsszelt és Gentet is említi), amely szerint

a Poseni Nagyhercegség a porosz királyság oszthatatlan része, a névtelen szerző pedig csak ismételni tudja „a derék Kocziusko [sic] utolsó szavait: Finis Poloniae!”²⁰

A porosz propaganda nem maradt meg csak a politikai publicisztika terén, a téma – és a cím – szépirodalmi alakot is öltött. Mily különös véletlen? 1861-ben egy szépirodalmi munka is megjelent, és mi más volt a címe? Finis Poloniae! Az alcím beszédesebb – és tendenciózusabb: Történeti elbeszélések a lengyel uralom idejéből Nyugat-Poroszországban.²¹ A bevezető – s mintegy a kerettörténet – helyszíne egy vidéki lengyel kisváros a Poroszország által elfoglalt és hivatalosan Nyugat-Poroszországnak átkeresztelt Nagy-Lengyelországban. Ide utazik az író egy oklevél megvizsgálása végett, hogy egy, a régi lengyel diplomatikában jártas szakembertől kérjen tanácsot. Ez a hivatalnok egy Bartek nevű kvietált hadnagy, akinek apja lengyel, anyja pedig német. A beszélgetés során elmondja, hogy bár ifonti lelkesedésből részt vett az 1830-as novemberi felkelésben, az abban tapasztalt mérhetetlen korrupció, az árulások stb. olyannyira kiábrándították, hogy tudatosan a németiséghez való tartozást választotta. Közben – történeti példákkal illusztrálva – nem szűnik meg ostorozni a lengyel (nemesi) nemzet valamennyi vélt és valós hibáját, a polgárság hiányától a bigott jezsuita katolicizmusig. Az oklevélre adott szakértői véleményért (a kutyabőr, melyet valamely pomerán fejedelem bocsátott ki, hamisítványnak bizonyul) nem fogad el honoráriumot, ám a Berlinből jött író arra kéri, hogy kéziratban őrzött novelláit adassa ki nyomtatásban; ő maga nem merte megtenni, mert ismeretségi köre valósággal megkövezné érte. (Ezek után elképzelhető, hogy mi az írások alapötönusa.)

FINIS POLONIAE – A HAZAI ÍRÁSOKBAN

A maciejowicei tragédiát hírül adó első magyar újságcikkek még mit sem tudtak a nevezetes mondásról.²² A Finis Poloniae azonban – nyilván a német (és francia) sajtó hatására hamarosan a magyar irodalom szinte valamennyi műfajában népszerű motívummá lett, bár nálunk mindenekelőtt a testvérnemzet gyásza iránti részvét kontextusában használták. Sűrű emlegetése csak fokozta a mendemonda elterjedését és általánossá válását a kézikönyvektől a (történeti) életrajzokon át a költeményekig, az elbeszélésekig vagy az anekdotákig.

Itt most csak a XIX. század első feléből hozok fel műfajonként egy-egy példát, a sort természetesen jócskán bővíteni lehet.

A hazai kézikönyvekben – talán egyik legkorábbi idézetként – a németből fordított Hübner Lexikonában találjuk meg, méghozzá a Krakko címszó alatt.

„Itt lobogtatta az óhajtott Lengyel szabadságnak zászlóját, 1794. Martzius 23-kán kiűzvénn innét az Oroszokat, a halhatatlan Kosciuszko, Washingtonnak érdemes tanítványa, ki ezen érdembeli Barátjának törvényes igazságával, s Caesárnak fáradhatatlan tehetőségével a lihegni kezdő új Státust lelkesítette, s ezt ezer zavarodások s

zenebonák között vitéz karjaival oltalmazván, October 10-kéig fenntartotta, amidőn Macziewice [sic] mellett az Oroszokkal való véres ütközetében drágán vett sebeitől ellankasztatván, lováról lerogya, s búsan felkiáltván: Finis Poloniae! a reácsapott Oroszok kezeikbe kerüle, s így véle együtt az ország is mindenét elveszté!”²³

A Kościuszkoról megjelent egykorú magyar nyelvű életrajzokban még nem esik szó a maciejowicei mondatról; viszont amikor már telve van vele az európai sajtó, a hazai biográfiákból sem hiányozhat. Az Ipolytáji álnéven is publikáló Fabó András evangélikus lelkész Kościuszko élettörténetét vázolva a szokásos sablon szerint idézi a fájdalmas felkiáltást: „De Maciejovice mellett (oct. 10-kén) a mély sebeiben lováról lehanyatló Kosciuszko ajkairól: ‚Finis Poloniae!‘ zenge. Oldalánál segíté, Niemcewicz álla. – Leírhatlan volt a rémület, mellyel Kosciuszko csatavesztése a fővárosban okozott. Néma volt minden s mély gászba merülve.”²⁴

A magyar költészetben a tragikus véget ért 1830–31-es felkelés iránti országos szimpátia nyomán jelenik meg a kifejezés, amely egyben a nemzethalál víziójára is figyelmeztet. Példaként álljon itt Kerényi Frigyes (Vidor Emil álnéven írt) rövid költeménye, amelynek hátterében egy krakkói kirándulás emléke is meghúzódik:

KOSCIUSKO HALMÁN
Csatázni ment: mert népe meggyalázva,
Jogát az önkényzapor verte el!
De nem hat égbé lengyel nép fohásza –
A hős ledől s vérében térdepel.
Lelkét egy kínos sejtés tördelé –
S ő felsohajt: Finis Poloniae!
Évek lejártak – lőn egy domb emelve,
A nemzethála benne testesül:
Agg lengyelt láttam én e háladombon,
Tompán tekintett a lengyel körül,
S én gondolám: Kosciuszko s e j t h e t é –
E z t u d j a, hogy Finis Poloniae!²⁵

Másik költői példánk Erdélyi János epigrammája, mely a maciejowicei csatavesztésről szól, ám nem mondja ki, csak a földre dobott karddal és a hozzá fűzött mondattal írja körül a Finis Poloniae-t.

Kosciuszko.
Elvesztette honát a hős, a lengyelek atyja,
S kardját porba veté, – „nincs vele védeni mit.”²⁶

A költészet mellett a prózai művek még sűrűbben idézik a *Finis Poloniae*t, amely néhol már elválk Kosciuszko alakjától, s önálló életre kel. A kolozsvári Nemzeti Társalkodó 1840-ben közölte Erdődi János elbeszélését. Ennek főhőse, Olty Béla, atyja akarata ellenére szeret egy ifjú nőt, ám nem veheti el, sőt besorozzák katonának, s Galíciába viszik. Csatlakozik az 1830. novemberi felkeléshez, életét nem kímélve harcol, kivívni „a bátor lengyel nemzetnek a szabadságot, melytől azt önkény fosztotta meg.” A szabadságküzdelem leverése után Varsóból hazaindul Erdélybe, s Marosvásárhelyen egy fényes bálon, váratlanul betoppan rég látott barátai körébe. Itt közli a Hiób-hírt: „Finis Poloniae! A lengyelek legyőzettek! Varsó elveszett!” A társaság döbbenetben fogadja, „s a közvivalom, mintha tündér vessző sújtotta volna, egyre minden arcokról eltűnt; – a köz őszintés részvét a szomszéd nemzet balsorsa iránt minden más érzelmet elnyomott. Csoportosan vették körül nők és leányok, férfiak és ifjoncok Oltyt, bánatos figyelemmel hallgaták elbeszélését, ki lelke mélyéből vette színeit festeni a szerencsétlen ütközetet. – Mintegy két óra múlva, miután ő azt bevégezte, a táncvivalomnak vége lett, anélkül, hogy csak egy láb is indult volna táncra; a legközönyösbet is magával ragadta a pillanat benyomása. A társaság elszórtott s mindenki hazasietett, egy bátor, lelkes nemzet halála miatti gyásszal szívében.”²⁷

A közkedvelt hazai műfaj, az anekdota körében is megjelent a végzetes mondas. Akadt közte egy furcsa történet, amely nem teljesen a lengyelbarátság jegyében idézte fel 1794 eseményeit. (Ne feledjük, a Szent Szövetség tizenegyedik esztendejében járunk, működik a cenzúra és a bécsi titkosrendőrség.). Példánk a *Hasznos Mulatságok* 1826. évi 15. számából való kis történet, amely egybemossa Maciejowicét az azt követő varsói csatával.

„Kosciuszko [sic!] bámulva kiálta fel, midőn tapasztalta az Oroszok vitézséget, s látta, hogy a nyílt csatamezőn azok, Suvarov vezérlése alatt az ő kétakkora ármádáját megverték, bámulva, s mintegy jövendőlvé kiálta fel: „Finis Poloniae”; vége Lengyel Országnek! – Az ő jövendőmondását a dolgoknak következtése megbizonyította – Suvarovnak Varsóba való bemenetele békeséges, és kímélő volt: sokan előtte térdre esének, s a város kulcsaival, régi példázat szerént, kenyeret nyújtának neki. A győzedelmes azt kegyes indulattal fogadá.”²⁸

Nem tudni, véletlenszerűen, vagy a szerkesztő „humorérzéke” nyomán történt, hogy e kis cikkecske után a Mese c. verses talány következik, melynek utolsó sora: „De rút, ha van hazugság.” Mi tagadás, a hazugságról igazat szólt a klapancia. Nem a lengyelek, hanem az oroszok voltak kétszeres túlerőben, Kosciuszko nem bámuldozott a nyílt csatamezőn, a Varsóba való bemenetel pedig egyáltalán nem volt se békeséges, se kímélő: a túlparti Praga sáncainál vívott ütközet után Szuworov kozákjai iszonyú vérengzést vittek végbe a civil lakosság között – a szemtanú Hofbauer Szent Kelemen redemptorista szerzetes mintegy tizenhatezer férfi, nő és gyermek holttestéről írt felettesének²⁹ (egyes adatok szerint az áldozatok száma elérhette a hússzázat). Ennyit a kegyes indulatról.

A XIX. század második felében, az 1860-as évektől kezdve egy érdekes transzformáció figyelhető meg. Az idézetek többségében a *Finis Poloniae* elveszti egy konkrét személyhez (Kościuszko) egy konkrét eseményhez (Maciejowice, 1794), sőt egy ország (Lengyelország) történetéhez való kötődését. Szólásmondássá válik, körülbelül abban a jelentésben, hogy valaminek vége van, valaminek befellegzett, végleg megszűnt. Ebben az értelemben kezd szerepelni novellák párbeszédeiben, parlamenti szónoklatokban, gazdasági eszmefuttatásokban, sőt a *Borsszem Jankó* élclap vicceiben is. Eltűnően az általános latinos műveltség, elhalványodik. 1918 után (sajnos, először csak húsz évre) politikailag is okafogyottá válik.

A szomorú aktualitást 1939 ősze hozza meg. Az újabb világháború kitörése kapcsán nemcsak a lengyel menekülteknek nyújtott őszinte és sokszor testvéri segítségről kell szót ejtenünk (amit egyébként mindig meg is teszünk. Volt a magyar–lengyel kapcsolatoknak egy sötét oldala is, a hagyományos lengyel-barátsággal szemben a nyilas ideológia feltétlen németbarátsága (pontosabban a nemzeti szocializmus iránti nyílt elköteleződés és Hitler csodálata), amely a politikai életben és a véleményformáló sajtóban is megjelent, és jelentős társadalmi bázisa volt.³⁰ Előszóval visszhangozta a goebbelsi propaganda sztereotípiáit: Lengyelország az oka a háborúnak, mert megtámadta Németországot (még hozzá hosszú előkészület után!) és hajtott végre területén orgyilkosságokat, a békejobbot hiába nyújtó Hitler csak a versailles-i békerendszer igazságtalanságait volt kénytelen megszüntetni, stb. Ezt sokan tényként fogadták el az „utca egyszerű emberei” közül is, amire az egykorú lengyel menekültek is panaszkodtak.³¹ Ebben a kontextusban került elő újra a „*Finis Poloniae*”.

Lengyelország lerohanásáról a magyar sajtó csak a német és lengyel hírügynökségi anyagok közvetlen, vagy néha kerülő úton történő válogatásával adott hírt, magyar tudósítások az első napokban nem jelentek meg. (Az esetleges helyszíni élmények viszont nem kaptak publicitást, vagy németellenességük miatt botrány kerekedett belőlük.)³² Az egyik első terjedelmes élménybeszámolót Rajniss Ferenc³³ közölte, aki Berlinből német katonai repülőgépen érkezett lengyel földre, hogy részt vegyen Hitler varsói bevonulásán és az ünnepi díszszemlén is.³⁴ A másik riportsorozatot a Pesti Hírlap közölte 1939 decemberében. Írója a népszerű riporter, újságíró és író, Megyery Ella volt,³⁵ aki ugyancsak Berlinből érkezett, a német hadvezetőség vendégként; egy rekvirált Horch luxusautóban és egy „elegáns fiatal főhadnagy” kíséretében járta be a harcok néhány színterét, de elsősorban a berlini és varsói mindennapi életről, és a csillogó szemű német pilótákról tudósított. Riportjait kibővítve – és német propagandafotókkal illusztrálva – hamarosan kötetben tette közzé; alcímként a címlapon ez szerepelt: *Finis Poloniae*.³⁶

*

A híres-hírhedt szállóige története remélhetőleg örökre befejeződött. Nemcsak elkeseredést, hanem dacot is szült, reményt a jövőben, amit bizonyított a napóleoni hábo-

rúk idején keletkezett *Mazurek Dąbrowskiego*, a Dąbrowski-mazurka, Lengyelország mai himnusza, melynek kezdősora csattanós válasz volt a hazug állításra: „Nem veszett el Lengyelország!”

Ezt a gondolatsort követte az a befejezésül ide iktatott idézet is, amely még a negyvennyolcas szabadságharc idejéből származik. Vahot Imre lapja, a Nemzetőr tudósítást közölt a nem kis nehézségek árán felállított lengyel légió zászlóavatási ünnepélyéről, amely 1848 novemberében zajlott a Nemzeti Múzeum kertjében. A cikket egy jelképes heraldikai eszmefuttatás zárta a légió zászlóján díszlő lengyel sas kapcsán. A konklúzió szerint a „Vége Lengyelországnak” helyett a közös szabadságharc meghozza a „Vége a zsarnokságnak” korszakát.

„Tudvalevő dolog, hogy a lengyel címeren a fehér sas tündököl; míg az osztrák címeren fekete sas sötétlik. Már csak a színe is mutatja, milly különbség létezik e kettő között. A lengyel fehér sas, mint a szabadság és tiszta hazafiság jelképe, a zsarnokság fellegein, villámain keresztül utat törvén magának szárnyaival, – bátran és büszkén emelkedik föl Isten dicső napjához, a magas egekbe. Ellenben az osztrák kamarilla fekete sasa lent a sötétség mély völgyében, a szolgaság barlangjában, a ragadozó természetének áldozatul esett halotti tetemeken rágódik, s leginkább a magyar és lengyel vérben fürösztöi pokoli körmeit. – Adja Isten, hogy a most Magyarhonba, mintegy menhelyére röptül lengyel fehér sas, a mennyek magasából a legszerencsésebb sikerrel csapjon le a fekete sasra, s egyesülve a magyar oroszlánnal, széttépjék, megsemmisítsék a kétfejú szörnymadarat, hogy később aztán az orosz jegesmedvét is vitézül legyőzhessék, s a „Finis Poloniae” ismert mondat helyett „Finis Despotiae” hanгоzzék világszerte!”³⁷

Ez a gondolat a szabadságharc leverése után is tovább élt. A bukás után Angliába menekült Rónay Jácint nemcsak a magyar, hanem a lengyel politikai emigrációval is tartotta a kapcsolatot. A lengyelek egyik ünnepi összejövetelén, 1853. november 29-én beszédet is mondott, melyet azzal zárt: a Finis Poloniae helyett ez álljon: Initium Poloniae! Initium Hungariae! – azaz a 'vég' helyett a 'kezdet', az újjászületés reménye szerepeljen a lobogón.³⁸

A lelkes magyar óhaj nagy késéssel ugyan, de beteljesült, bár a lengyeleknek a birodalmi sással és a jegesmedvével azután is sok bajuk akadt.

JEGYZETEK

- 1 Jöttem, láttam, győztem (Caesar hadijelentése a szenátusnak a zelai csata után, Kr. e. 47); A kocka el van vetve (a Rubicon átlépésekor, Kr. e. 49); Te is fiam, Brutus? (Kr. e. 44 március idusán, a szenátusban, gyilkosaihoz fordulva). Mindezek eredetileg görögül hangzottak el – az utolsó – και σὺ τέκνον (= „te is fiam”) – valószínűleg el sem hangzott.
- 2 Példa erre Sobieski János lengyel király győzelmi jelentése, melyet 1683-ban írt a pápának a törökök felett aratott bécsi diadala után, s melyben a fentebb idézett *Veni, vidi, vici* mondást így variálta: *Venimus, vidimus, Deus vixit*. (Jöttünk, láttunk, Isten győzött.)

- 3 Fjodor Petrovics Gyenyiszov (1738 – 1803), „Deniszpasa”, egyszerű kozákból (nem utolsósorban az orosz–török háborúkban tanúsított vakmerő bátorságáért) avansált lovassági tábornokká. Kościuszko Raclawicénél legyőzte, több azonban ő volt a felkelés egyik legvéresebb kezű leverője. A történelem sajátos fintora, hogy egy évvel az 1794-es szabadságharc előtt Szaniszló Ágost lengyel király még a Fehér Sas rendet adományozta neki, a svédek elleni győzelmeiért. 1799-ben I. Pál cártól grófi címet kapott.
- 4 Valójában Hans Heinrich Freiherr von Fersen, (1744 körül – 1800), balti német nemesi család sarja, orosz gyalogsági tábornok. Maciejowicei győzelméért Szent György-rendet kapott, a lengyel felkelés teljes leverése után, 1795-ben II. Katalin cárnő jutalmul grófi rangra emelte.
- 5 Alekszandr Vasziljevics Szuovorov (1729 vagy 1730 – 1800) orosz hadvezér, Varsó bevétele után II. Katalin tábornaggyá nevezte ki, 1799-ben generalissimus lett – a legmagasabb rangot érte el az orosz hadseregben. Tábornagyi kinevezéséhez ugyancsak egy-egy trikolonból álló szállóige-pár fűződik. A hadvezér győzelmi jelentése ennyi volt: Hurrá! Miénk Varsó! (*Ура! Варшава наша!*), mire a cárnő válaszában így adta tudtára az előléptetést: Hurrá, Szuovorov tábornagy! (*Ура! Фельдмаршал Суворов!*) A valóságban ennél hosszabb levélváltás történt.
- 6 Adam Poniński (1758 vagy 1759 – 1816) herceg, a Kościuszko-felkelés tábornoka.
- 7 József Kopeć (1762 – 1833) lengyel brigadéros (utóbb tábornok), a maciejowicei csata után sebesülten fogságba esett, Kijevben bebörtönözték, majd Kamcsatkára száműzték. Itt értékes néprajzi vizsgálatokat végzett a csukcsok között, megfigyeléseit saját rajzaival illusztrálta. 1796-ban amnesztiát kapott, visszatért Lengyelországba.
- 8 Smoliński, Aleksander, Jak Kościuszko dostał się do niewoli pod Maciejowicami, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 15 [66] (2014) 4 (250), 174–180.
- 9 Ezt öröközte meg tollrajzán a kortárs Jean-Pierre Norblin, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1e/Norblin_Kosciuszko-maciejowice.jpg (2021-09-30). A szállóige képzőművészeti – ikonográfiai vonatkozásairól egy másik tanulmányomban fogok írni.
- 10 Stanisław Fiszer vagy Fischer (1762 – 1812) lengyel tábornok, 1794-ben Kościuszko szárnysegéde. Két évet töltött nehéz fogságban, kiszabadulása után előbb a francia hadsereg tábornoka lett, majd hazatért Lengyelországba. Napóleon oroszországi hadjárata során esett el.
- 11 Tretiak, József, *Finis Poloniae! Historia legendy maciejowickiej i jej rozwiązanie*, Kraków, Krakowska Spółka Wydawnicza, 1921, 4–5.
- 12 Több lengyel történetíró, így a „Finis Poloniae”-kérdéskör egyik legjobb kutatója, József Tretiak is apokrifnek nyilvánította a levelet, melyet a Kościuszko iránti elkötelezettségből, és kétségkívül az ő gondolatvilágának megfelelően hamisított egyik közvetlen munkatársa és rokona, Jerzy Zenowicz. Ld. Tretiak i. m. 39–45.
- 13 A hétéves háborúban 1757. november 5-én a szászországi Roßbachnál Charles de Rohan. Soubise hercege (1715 – 1787), francia marsall döntő vereséget szenvedett II. Frigyes porosz király csapataitól.
- 14 Kosciusko egy levele, *Hölygfutár*, 12 (1861) 129 (okt. 26.), 1030–1031. Ezt a szöveget is felhasználta Tóth Béla, amikor cáfolta a szállóigét, v. ö. Tóth Béla, *Szájról szájra. A magyarság szállóigéi*, Budapest, Athenaeum, 1895, 174.
- 15 Tretiak i. m. 7. Vö. Michelet, Jules, *Pologne et Russie, légende de Kosciusko*, Paris, Libraire Bouvelle, 1852
- 16 *Finis Poloniae! Beweis, daß Polens Selbstständigkeit weder ihm selbst noch Deutschland Heil bringen würde: mit Berücksichtigung der Hauptargumente vieler für und gegen die Einverleibung Posens am deutschen Reichstag zu Frankfurt gehaltenen Reden*, Weimar, Voigt, 1848. Valószínűsíthetően Friedrich Korn (Kohn, Nork, 1803 vagy 1804 – 1850) műve.
- 17 uo., 93.
- 18 *Finis Poloniae*, Leipzig, Geibel, 1855.
- 19 Levelezések, Bécs, sept. 5., *Budapesti Hírlap*, (1855) 813 (szept. 6.), 2523. Az aláírás nélküli bécsi levél szerzője Kecskeméthy Aurél volt, v. ö. Angyal Dávid (szerk.), *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél*

- elkobzott levelezése* – Magyarország újkortörténetének forrásai, Budapest, Pesti Lloyd-társulat, Magyar Történelmi Társulat, 1925, 578.
- 20 „Nous pourrons bien répéter les derniers mots du brave Kocziusko: FINIS POLONIAE!” *Finis Poloniae*, Bruxelles, Leipzig, Gand, Charles Muquardt, 1861, 19.
- 21 Dorn, Albert, *Finis Poloniae! Historische Novellen aus den Zeiten polnischer Herrschaft in West-Preussen*, Berlin, Ernst Bergemann, 1861.
- 22 Kókay György, A Kościuszko felkelés visszhangja a korabeli magyar sajtóban, uő., *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*, Budapest, Akadémiai K., 1983.
- 23 Hübner János – Sperl Xavér Ferenc – Fejér György [szerk.]: Mostani és régi nemzeteket, országokat, tartományokat, városokat, emlékezetre méltó mezővárosokat, helységeket, folyókat, (...) pénzeket, mértékeket, 's t. e. f. esmértető lexikon. 3. darab, I – O, Pest, Trattner János Tamás, 1816, 170.
- 24 Ipolytáji [Fabó András], Kosciuszko, *Társalkodó*, 11 (1842) 52 (jún. 29.) 207 – 208. 208.
- 25 Vidor Emil [Kerényi Frigyes], Kosciuszko halmán, Regélő Pesti Divatlap, 2 (1843) 10 (aug. 3.), 303. hasáb; kötetben: Kerényi Frigyes *Összes költeményei 1840 – 1851*, Budapest, Franklin Társulat, 1875, 125.
- 26 Erdélyi János: Kosciuszko, *Athenaeum*, (1840) 2. félév 21. szám (szept. 10.) 331. hasáb.
- 27 Erdődi János: A szív örvényei. Eredeti novella, *Nemzeti Társalkodó*, (1840) 17 (ápr. 23.) 132–133.
- 28 A győzedelmes Suvarov Varsónál, *Hasznos Mulatságok*, (1826) 2. félév, 15, 120.
- 29 Heinzmann, József, *Głosić na nowo Ewangeliję. Św. Klemens Maria Hofbauer (1751-1820)*, Tuchów, Homo Dei, 1992, 36.
- 30 Az 1939. májusi választásokon a Nyilaskeresztes Párt 29 mandátumot szerzett az országgyűlésben, taglétszáma megközelítőleg háromszázezer fő volt. V. ö. Ungváry Krisztián, A politikai erjedés – az 1939-es választások Magyarországon, *Hadikronika*, (2001) 11, 217–220
- 31 Petneki Áron, „Öt év Szent István országában”. Walerian Klafaczyński csonkán maradt emlékirata 1939-ből, *Limes. Tudományos Szemle*, 20 (2007) 1 (73), 121–140.
- 32 Petneki Áron, Egy celldömlőki „külsügyi est” (1939. dec. 8.) és parlamenti következményei. Adalék Csorba Tibor pályájához és a lengyel–magyar kapcsolatok történetéhez, Forrai Judit (szerk.), *Cito pede labitur aetas. Tanulmányok Kapronczay Károly 70. születésnapjára*. Bp., Semmelweis K., 2011. 195–206.
- 33 Rajniss Ferenc (1893 – 1946) újságíró, lapszerkesztő, hungarista politikus, a Szálasi-kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter. Háborús főbűnösneként kivégezték.
- 34 Rajniss Ferenc, Utinapló Varsó pusztulásáról, *Uj Magyarság*, 6 (1939) 229 (okt. 8.) 5–7.
- 35 Györffy Aladárné Megyery Ella (1889 – 1962) író, világot járt riporter, 1941-ig a Pesti Hírlap belső munkatársa. Nyugatra menekült, az NSZK-ban halt meg. Szélsőjobboldali nézetei és írásai miatt háborús bűnösnek nyilvánították. V. ö. Politikusok, katonatisztek, színészek, újságírók a magyar háborús bűnösök második hivatalos listáján, *Magyar Nemzet*, 1 (1945) 3 (máj. 4.)
- 36 Megyery Ella, *Az első villámháború. Finis Poloniae*, Budapest, Stádium, 1940.
- 37 A lengyel légió egy részének zászlószentelési ünnepélye, *Nemzetőr*, (1848) 22 (nov. 30.), 349. hasáb. Az ünnepségről e részletes beszámolón kívül megemlékeztek a résztvevő lengyelek emlékiratai is, így pl. Zygmunt Miłkowski (írói álnevén Tomasz Teodor Jez) és Jacenty Grabowiecki. ld. Kovács István: „Érdek és szeretet”. *Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra, 1848 – 1849*, Budapest, Magyar Napló, 2016, 108 – 109, 271.
- 38 Kovács Endre, *A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak*, Budapest, Akadémiai K., 1967, 188.